

Ks. Wojciech Wąsik – Kielce

ZGODA MAŁŻEŃSKA WYRAŻONA POD WARUNKIEM, JAKO PRZYCZYNA NIEWAŻNOŚCI MAŁŻEŃSTWA W PRAWIE KOŚCIOŁA ŁACIŃSKIEGO

Niniejszy artykuł poświęcony jest warunkowi, jako jednej z wad zgody małżeńskiej, w prawie Kościoła łacińskiego. Dla bardziej przejrzystego zaprezentowania podjętego tematu zastosowany zostanie pewien schemat: Najpierw zajmiemy się genezą, czyli zespołem okoliczności i przyczyn, które złożyły się na powstanie i rozwój konsensu wyrażonego pod warunkiem. Następnie, w sposób syntetyczny, zaprezentowany zostanie proces ewolucji instytucji warunku w prawie kanonicznym. Zajmiemy się prawem dawnym, przedkodexowym. Przeanalizowane zostaną przepisy na temat warunku, jakie obowiązywały w Kodeksie z 1917 r. oraz projekty i schematy, które wypracowała Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo w czasie prac nad rewizją Kodeksu Prawa Kanonicznego. W dalszej części artykułu omówimy aktualnie obowiązujący kan. 1102 KPK 1983 r. regulujący zagadnienie zgody warunkowej. Na koniec, zajmiemy się nowymi tendencjami, jakie pojawiły się w nauce prawa kanonicznego, na temat tzw. warunku postawionego *implicite*.

1. Geneza normy na temat warunkowej zgody małżeńskiej

Wśród przedstawicieli jurysprudencji nie ma jednomyślności co do przyczyn, które złożyły się na powstanie i rozwój warunkowej zgody małżeńskiej w prawie Kościoła rzymskokatolickiego. Wysuwano różne hipotezy na temat genezy tej wady konsensu małżeńskiego. Marian Żurowski wyraził nawet opinię, iż przynajmniej pośredni wpływ na ukształtowanie się warunku w prawie kanonicznym miało Pismo Święte. W Biblii mamy bowiem cały szereg

przykładów aktu warunkowego, przypominających ten, którym posługuje się współczesna kanonistyka. Dla uzasadnienia swojej teorii, wspomniany autor odwołał się do tekstów ze Starego Testamentu. Pierwszy z nich pochodzi z Księgi Rodzaju i opisuje układ zawarty pomiędzy Jakubem a Labanem (por. Rdz 30,25-43). Drugi tekst, z Księgi Kapłańskiej, opisuje warunek, jaki Bóg postawił Izraelitom: jeżeli naród wybrany będzie wierny Bogu, to doświadczy pokoju i dobrobytu (por. Kpł 26,3-14). Trzeci tekst znajduje się w Księdze Liczb i dotyczy warunku postawionego przez Mojżesza pokoleniom Gadytów i Rubenitów (por. Lb 32,28-30). Tok myślenia omawianego kanonisty jest następujący: jeśli Pismo Święte miało wpływ na ukształtowanie się aktu warunkowego w sensie ogólnym, to można również sądzić, że stanowi ono źródło inspiracji warunku w kanonicznym prawie małżeńskim. Jednak omawiany autor sam zauważa, że hipoteza ta nie jest poparta żadnymi merytorycznymi dowodami; a ponadto w prawie dekretalów, w tekstach odnoszących się do warunkowej zgody małżeńskiej, brak jest odniesień do Pisma Świętego¹.

Istnieje grupa uczonych, którzy są przekonani, że zgoda warunkowa w prawie kanonicznym ma swoje korzenie w *ius romanum*. Do zwolenników tej tezy należeli w pierwszej połowie XX w. m.in. F. Wenz i P. Vidal oraz F. Capello². Współcześnie zaś taką hipotezę głosi np. M. Tinti³.

Instytucja warunku występuje już w *Lex duodecim tabularum*, historycznie najstarszej kodyfikacji prawa rzymskiego (ok. 451–449 p.n.e.), o której Titus Livius w swoim dziele *Ab Urbe condita* napisał: *fons omnis publici privati-que est iuris* – jest źródłem wszelkiego prawa publicznego i prywatnego⁴. Ale przejdźmy do meritum interesującego nas tematu. Otóż warunek w prawie

---

¹ Por. M. Żurowski, *Kanoniczne prawo małżeńskie okresu posoborowego*, Katowice 1976, s. 287; M. Żurowski, *Kanoniczne prawo małżeńskie Kościoła Katolickiego. Stan prawny po promulgowaniu Kodeksu Prawa Kanonicznego Kościoła Łacińskiego w 1983 r.*, Katowice 1987, s. 267.

² Por. F. Wenz SI & P. Vidal SI, *Ius canonicum ad Codicis normam exactum, Ius matrimoniale*, T. V, Romae 1928, s. 600; F. Capello, *Tractatus canonico – moralis de Sacamentis. De Matrimonio*, vol. V, [b.m.] [Marietti] 1961, s. 576.

³ Por. M. Tinti, *Il consenso matrimoniale condizionato con particolare riferimento alle condizioni „de praeterito et de praesenti”*, w: *Diritto matrimoniale canonico*, vol. II, *Il consenso*, a cura di P. Bonnet e C. Gullo, Città del Vaticano 2003, s. 441n.

⁴ Por. *Conditio*, w: W. Litewski, *Słownik encyklopedyczny prawa rzymskiego*, Kraków 1998, s. 51, *Lex duodecim tabularum*, w: W. Litewski, *Słownik encyklopedyczny prawa rzymskiego*, dz. cyt., s. 154; F. Zoll, *Pandekta czyli nauka rzymskiego prawa prywatnego*, t. I, *Część ogólna*, Kraków 1914, s. 3n; Titus Livius, *Ab Urbe condita*, III, 35 [za: www.thelatinlibrary.com/livy/liv.3.shtml, z dnia 4 VII 2014]; *Fontes iuris romani antiqui*, ed. C. G. Bruns (ed. 5) cura Th. Mommsen, Friburgi in Brisgovia MDCCC-LXXXVII, s. 21–21 (*Lex duodecim tabularum*, tablica V).

rzymskim należał do tzw. *accidentalium negotii*, czyli dodatkowych klauzul i zastrzeżeń przy czynnościach prawnych. Zazwyczaj był on traktowany na zasadzie *pactum*, czyli prywatnej umowy stron. Warunek mógł być dodany niemal do wszystkich aktów prawnych. Najczęściej dodawany był do rozporządzeń ostatniej woli. Natomiast dodanie warunku do tzw. *actus legitimi* było niedopuszczalne. W prawie rzymskim znany był jedynie warunek zawieszający (*conditio suspensiva*). Utożsamiano go ze zdarzeniem przyszłym i niepewnym, od którego zaistnienia zależna była skuteczność czynności prawnej. Natomiast warunek rozwiązujący (*conditio resolutive*) był prawu rzymskiemu obcy; a precyzyjniej mówiąc, taki warunek zastępowano konstrukcją złożoną z dwóch czynności prawnych. Pierwsza z nich, czynność główna, była bezwarunkowa. Obok niej występowała druga, dodatkowa czynność prawna, która przyjmowała postać warunku zawieszającego. Należy też wspomnieć, że warunki dotyczące przeszłości lub terażniejszości (*conditio in praesens vel in preteritum collata*), a także warunek niemożliwy oraz konieczny, traktowano w prawie rzymskim jako warunek w sensie niewłaściwym, zaś czynność pod takim warunkiem była traktowana tak, jakby warunek nie został dodany, albo jako czynność prawnie nieskuteczną. Natomiast warunek niemoralny bądź bezprawny (*conditio turpis*) powodował rozwiązanie stosunku prawnego, ale tylko wtedy, gdy połączone to było z brakiem korzyści po stronie osoby, która przez dopuszczenie się czynu niemoralnego lub bezprawnego, sprawiała, że warunek się spełniał⁵.

F. Wernz i P. Vidal motywowali recepcję zgody warunkowej z *ius romanum* do prawa kanonicznego tym, że w *ius romanum* znany był warunek dołączany do kontraktów, a małżeństwo było uważane za prawdziwy kontrakt. Zauważają oni ponadto, iż prawo kanoniczne wiele swoich instytucji wzorowało na prawie rzymskim i dokonywało ich recepcji⁶. Podobną argumentacją posłużył się F. Capello, według którego prawo rzymskie późnego okresu wypracowało ogólne zasady doktrynalne co do umów pod warunkiem i odnosiło je również do umowy małżeńskiej. Autor ten powołuje się przy

⁵ Por. S. Biskupski, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, t. I, Warszawa 1956, s. 301; *Conditio*, w: W. Litewski, *Słownik encyklopedyczny prawa rzymskiego*, dz. cyt. s, 51; *Conditio*, w: W. Wołodkiewicz, *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, Warszawa 1986, s. 38; H. Insadowski, *Rzymskie prawo małżeńskie a chrześcijaństwo*, Lublin 1935, s. 180; W. Osuchowski, *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, Warszawa 1981, s. 204–207; F. Zoll, *Pandekta czyli nauka rzymskiego prawa prywatnego*, t. I, Część ogólna, dz. cyt., s. 334–343; P. Bonfante, *Instituzioni di diritto romano*, Torino 1957, s. 80–85; C. Manenti, *Dell' inapponibilità di condizioni ai negozi giuridici e in inspecie delle condizioni apposte al. Matrimonio*, Siena 1888 s. 40–44; D 50, 17, 77.

⁶ Por. F. Wernz SI & P. Vidal *Ius canonicum ad Codicis normam exactum, Ius matrimoniale*, t. V, dz. cyt., s. 600.

tym na obszerne teksty dotyczące warunku z Corpus Iuris Civilis, a konkretnie odwołuje się on do prawa justyniańskiego, do Instytucji (I 3, 5) oraz do Digestów (D 35, 1)⁷.

Najbardziej rozbudowaną argumentację na korzyść hipotezy o recepcji instytucji warunku do kanonicznego prawa małżeńskiego odnajdujemy u M. Tinti. Według tej przedstawicielki jurysprudencji może o tym świadczyć fakt, iż w *ius romanum* dopuszczalne było dołączanie do kontraktu tzw. warunku niewłaściwego⁸, czyli takiego który odnosił się do przeszłości lub teraźniejszości⁹. Autorka ta odwołuje się przy tym do dwóch tekstów. Pierwszy z nich pochodzi z justyniańskich *Institutiones* i brzmi następująco: *Conditiones, quae ad praeteritum vel ad praesens tempus referuntur, aut statim infirmant obligationem, aut omnino non differunt, veluti 'si Titus consul fuit, vel si Maevius vivit, dare spondes?' Nam si ea ita non sunt, nihil valet stipulatio: sin autem ita se habent, statim valet. Qvae enim per rerum naturam certa sunt, non morantur obligationem, licet apud nos incerta sint.* Drugi tekst autorstwa Papiniana, z Digestów, stanowi: *Cum ad praesens tempus condicio confertur, stipulatio non suspenditur et, si condicio vera sit, stipulatio tenet, quamvis tenere contrahentes condicionem ignorent, veluti 'si rex Pathrorum vivit, centum mihi dari 'spondes?' eadem sunt et cum praeteritum condicio confertur*¹⁰. Kolejna przesłanka, na jaką powołuje się M. Tinti, ma charakter negatywny. Otóż jej zdaniem zgoda małżeńska konstytuująca kontrakt małżeński nie była w *ius romanum* zaliczana do tzw. *actus legitimi*, które to czynności prawne nie mogły być zawierane pod warunkiem, na co wskazuje inny tekst Digestów (D 50, 17, 77): *Actus legitimi qui non recipiunt diem vel conditionem, veluti emancipatio, acceptilatio, hereditas aditio, servi optio, datio tutoris, in totum vitiantur per temporis vel conditionis adiectionem* – formalne czynności prawne, które nie

⁷ Por. F. Capello, *Tractatus canonico – moralis de Sacamentis. De Matrimonio*, vol. V, dz. cyt., s. 576.

⁸ Por. M. Tinti, *Il consenso matrimoniale condizionato con particolare riferimento alle condizioni „de praeterito et de praesenti”*, dz. cyt., s. 441–442.

⁹ Por. F. Zoll, *Pandekta czyli nauka rzymskiego prawa prywatnego*, t. I, Część ogólna, dz. cyt., s. 336; W. Osuchowski, *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, dz. cyt., s. 204.

¹⁰ Por. M. Tinti, *Il consenso matrimoniale condizionato con particolare riferimento alle condizioni „de praeterito et de praesenti”*, dz. cyt., s. 441–442; I 3, 15, 6; D 12, 1, 37 [teksty Instytucji oraz Digestów za: *Corpus Iuris Civilis*, vol. I, *Institutiones, recognovit P. Krueger, Digesta, recognovit T. Mommsen, retractavit P. Krueger*, Berlin–Neuköln 1954].

M. Tinti zamieściła tekst D 12, 1, 37 z błędami pisowni: zamiast *condicio confertur*, ma *condicio conferatur*; zamiast *dari 'spondes?'*, ma *dare spondes*.

dopuszczają przeciągu czasu lub warunku, na przykład wyzwolenie spod władzy ojcowskiej (*emancipatio*), zwolnienie z długu (*acceptilatio*), objęcie spadku (*hereditas aditio*), wybór niewolnika przez zapisobiorcę (*servi optio*), ustanowienie opiekuna (*datio tutoris*), stają się nieważne w całości, jeśli dołączy się do nich termin albo warunek¹¹. Jednak argument ten jest dyskusyjny, ponieważ tacy wybitni znawcy prawa rzymskiego, jak L. Mitteis czy F. Zoll, uważają, że zawarcie małżeństwa w prawie rzymskim było również czynnością prawną, która nie dopuszczała warunku¹². I wreszcie ostatni z argumentów omawianej autorki inspirowany jest myślą R. Colantonio, sprowadza się on do stwierdzenia, że w prawie rzymskim warunek tylko modyfikował małżeństwo, natomiast niekoniecznie stanowił o jego nieważności¹³. Wydaje się jednak, że w tym punkcie M. Tinti nie odróżnia warunku od funkcjonującego w prawie rzymskim tzw. *modus qualificatus*, który pociągał za sobą chęć stworzenia obowiązku, choć wypełnienie go lub niewypełnienie pozostawało bez wpływu na samo istnienie czy ważność zawieranego aktu¹⁴.

Inna jeszcze grupa kanonistów głosi teorię, w myśl której dodanie warunku do zgody małżeńskiej wypracowała dopiero średniowieczna kanonistyka. Do zwolenników tej hipotezy należą m.in. L. Chiappetta, W. Góralski, M. Wróbel. Ten ostatni odwołuje się do opinii niemieckiego kanonisty Rudolfa Weiganda, który uważa, iż instytucja warunku pojawiła się w kanonicznym prawie małżeńskim, ponieważ Kościół katolicki stał na stanowisku nierozzerwalności małżeństwa i nigdy nie dopuszczał rozwodów. Natomiast w tych ustawodawstwach, gdzie dopuszczano rozwody, warunek dołączany do zgody małżeńskiej nigdy się nie pojawił¹⁵. Ta ostatnia hipoteza wydaje się być najbardziej przekonująca.

¹¹ Por. M. Tinti, *Il consenso matrimoniale condizionato con particolare riferimento alle condizioni „de praeterito et de praesenti”*, dz. cyt., s. 441: D 50, 17, 77.

¹² Por. L. Mitteis, *Römisches Privatrecht bis die Zeit Diokletians*, Ersters Band, Leipzig 1908, s. 169; F. Zoll, *Pandekta czyli nauka rzymskiego prawa prywatnego*, t. I, *Część ogólna*, dz. cyt., s. 337.

L. Mitteis argumentuje swoją opinię następująco: „Ein Zeugnis für diese ist mir allerdings nicht bekannt; aber sie setzt die Deductio in domum voraus, also einen Realakt, der nur als unbedingter denkbar ist”. Natomiast F. Zoll odwołuje się do zasady Modestyna [D 50, 17, 175]: „Expressa nocent, non expressa non nocent”.

¹³ Por. M. Tinti, *Il consenso matrimoniale condizionato con particolare riferimento alle condizioni „de praeterito et de praesenti”*, dz. cyt., s. 442, przypis 9.

¹⁴ Por. M. Żurowski, *Kanoniczne prawo małżeńskie okresu posoborowego*, dz. cyt., s. 290.

¹⁵ Por. R. Weigand, *Die bedingte Eheschliessung im kanonischen Recht*, Bd. 2, St. Ottilien 1980, s. 129; M. Wróbel, *Zawarcie małżeństwa pod warunkiem w świetle prawa kościelnego*, Lublin – Sandomierz 2003, s. 48.

2. Warunek dołączony do zgody małżeńskiej w prawie dawnym

Proces rozwoju doktryny na temat warunkowej zgody małżeńskiej w sposób szczegółowy został już opisany przez wielu uczonych zajmujących się historią instytucji prawa kanonicznego¹⁶. Warto jednak w tym miejscu jeszcze raz powrócić do tego zagadnienia i w sposób syntetyczny przeanalizować najbardziej kluczowe momenty, które go konstituowały.

Najstarsze normy na temat warunku w kanonicznym prawie małżeńskim zapisane zostały w systematycznie uporządkowanym przez magistra Gracjana, zbiorze prawa, zatytułowanym *Discordantium canonum concordia*, bardziej znanym pod nazwą *Decretum Gratiani*, który powstał pomiędzy 1139 a 1150 r. Dotyczą one jednak warunku postawionego przy zaręczynach, a nie przy małżeństwie¹⁷. Pierwszy z tekstów prawnych na interesujący nas temat, został włączony do zbioru Gracjana przez Paucapellę, jednego z pierwszych komentatorów *Dekretu*, który powołuje się na bliżej nieokreślony Synod Afrykański i zabrania zawierania zaręczyn pod warunkiem. Rubryka ta brzmi następująco: *Quod condicio interposita non valet ex Concilio Africano probatur*¹⁸. Natomiast druga z dyspozycji stanowi: *Quicumque sub conditionis nomine aliquam desponsaverit et eam postea relinquere voluerit, dicimus quod condicio frangatur et desponsatio irrefragabiliter teneatur*¹⁹ – jeżeli ktoś zawarłby zaręczyny pod warunkiem, a następnie chciałby porzucić narzeczoną, to warunek w tym przypadku należy traktować jako nieważny, zaś zaręczyny bezwzględnie obowiązują.

Znamiennym jest fakt, że *Dekret* zawiera dyspozycje prawne związane jedynie z warunkiem dołączonym do zaręczyn, natomiast nic nie wspomina o warunkowym małżeństwie. To oznacza, iż w omawianym okresie w ogóle nie dopuszczano do wyrażenia zgody małżeńskiej pod warunkiem²⁰.

---

¹⁶ Por. S. Biskupski, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, t. I, dz. cyt., s. 301–303; M. Tinti, *Il consenso matrimoniale condizionato con particolare riferimento alle condizioni „de praeterito et de praesenti”*, dz. cyt., s. 443–452; M. Wróbel, *Zawarcie małżeństwa pod warunkiem w świetle prawa kościelnego*, dz. cyt., s. 48–58.

¹⁷ Por. S. Biskupski, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, t. I, dz. cyt., s. 301n; M. Wróbel, *Zawarcie małżeństwa pod warunkiem w świetle prawa kościelnego*, dz. cyt., s. 49.

¹⁸ Por. C.7, C XXVII, q. 2.

¹⁹ Por. C.8, C XXVII, q. 2.

²⁰ Por. M. Wróbel, *Zawarcie małżeństwa pod warunkiem w świetle prawa kościelnego*, dz. cyt., s. 49; S. Biskupski, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, t. I, dz. cyt., s. 301–302; M. Tinti, *Il consenso matrimoniale condizionato con particolare riferimento alle condizioni „de praeterito et de praesenti”*, dz. cyt., s. 443.

O. Baglioni, a za nim M. Tinti, sformułowali celną uwagę, że historia instytucji warunkowej zgody małżeńskiej w prawie kanonicznym rozpoczęła się od zanegowania tej instytucji²¹. Taka sytuacja nie trwała jednak długo, gdyż w prawie kanonicznym ostatecznie zwyciężył pogląd, iż małżeństwo jest umową i stwarza je zgoda stron, dlatego i przy małżeństwie, podobnie jak przy innych kontraktach, zaczęto dopuszczać warunki zawieszające jego ważność²².

Dalszy rozwój doktryny na temat warunkowej zgody małżeńskiej zawdzięczamy Sicardusowi, kanoniście i biskupowi Cremony, który żył na przełomie XII i XIII stulecia. W dziele pt. *Summa Decreti*, które powstało w latach 1179–1181, odnajdujemy następujący tekst: *Nam matrimonia libera esse oportet a coactione, temporis adiectione et qualibet condicione... Cum adiiicitur condicio pro adiecta habetur, nam spreta condicione, matrimonium vires habebit, puta „consentio, si X dederis, si virgo fueris, si pater consenserit”, equamvis pater dissentiat, nihilominus si nubilus fuerat, illibatatum permanent matrimonium. Excipitur tamen condicio religionis „si ad christianam religionem accesseris”. In quo casu non erit matrimonium, nisi condicio sorciatur effectus*²³. Generalnie, w myśl powyższej zasady, nie było dopuszczalne zawarcie kontraktu małżeńskiego pod warunkiem. Natomiast gdyby ktoś, mimo to, dołączył warunek do zgody małżeńskiej, to taki warunek należało uważać za nieistniejący, a małżeństwo za ważne; chyba, że chodziło o warunek *in favorem fidei*. Przypadek dołączenia *condicio religionis* w postaci „jeżeli nie przystąpisz do religii chrześcijańskiej” stanowił wyjątek i w takiej sytuacji małżeństwo było nieważne, o ile warunek nie osiągnął skutku.

Ważne miejsce w rozwoju doktryny na temat warunkowej zgody małżeńskiej zajmują normy zapisane w *Decretales Gregorii IX*, zbiorze prawa zredagowanym przez św. Rajmunda de Peñafort w latach 1230–1234 i promulgowany przez papieża Grzegorza IX bullą *Rex pacificus* z dnia 5 września 1234 r.²⁴ Warunkowi dołączonemu do kontraktu zaręczyn i małżeństwa

²¹ Por. M. Tinti, *Il consenso matrimoniale condizionato con particolare riferimento alle condizioni „de praeterito et de praesenti”*, dz. cyt., s. 443; O. Baglioni, *Il matrimonio condizionato*, Padova 1938, s. 9.

²² Por. S. Biskupski, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, t. I, dz. cyt., s. 303.

²³ Por. tamże, s. 302.

²⁴ Por. S. Biskupski, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, t. I, dz. cyt. s. 302, M. Wróbel, *Zawarcie małżeństwa pod warunkiem w świetle prawa kościelnego*, dz. cyt., s. 52; A. Stickler, *Historia iuris canonici latini. Institutiones academicae. Historia fontium*, Augiustae Taurinorum 1950, s. 237–251; P. Hemperek, W. Góralski, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego, część 1. Historia źródeł i nauki prawa kanonicznego*, t. 1/I, Lublin 1995, s. 97n.

w Dekretach Grzegorza IX został poświęcony tytuł V, księgi IV: *De conditionibus appositis in desponsatione vel in aliis contractibus*. Rubryka pierwszego kapitulum tego tytułu stanowi: *defectus turpis conditionis, in contractu matrimonii appositae, non vitiat matrimonium, sed vitiatur*²⁵ – warunek niemoralny dołączony do kontraktu małżeńskiego nie unieważnia małżeństwa, ale sam jest nieważny. Dla uzasadnienia tej zasady prawnej, posłużono się tutaj tekstem, który był już cytowany w *Dekrecie Gracjana*, ale przy kontrakcie zaręczyn: *Ex concilio Africano. Quicumque sub conditionis nomine aliquam desponsaverit, et eam postea relinquere voluerit, dicimus quod frangatur conditio, et desponsatio irrefragabiliter tenetur*²⁶. W dalszej części omawianego tytułu, w kapitulum III, odnajdujemy rubrykę o następującej treści: *Qui iuravit aliquam id uxorem accipere, si centum sibi donaverit, centum non datis, recipere non tenetur, nisi postea pure consenserit, vel eam cognoverit*²⁷. Po czym autor zbioru, dla uzasadnienia tej normy, przytoczył dekret Aleksandra III *De illis*. Papież rozważa tutaj następujący przypadek: *Si vero aliquis sub huiusmodi verbis iuramentum alicui mulieri praestiterit: „Ego te in uxorem accipiam, si tantum mihi donaveris”*. Powstaje bowiem pytanie, czy mężczyzna, który przyrzekł kobiecie małżeństwo pod warunkiem, że otrzyma pewną sumę pieniędzy jako posag, a warunek nie został dopełniony, czy wobec tego obowiązany jest on zawrzeć małżeństwo z tą kobietą? W dalszej części dekretu Aleksander III dał następujące rozstrzygnięcie: *reus periurii non habebitur, si eam, nolentem sibi solvere quod iuramento sibi dari petiit, non acceperit in uxorem, nisi consensus de praesenti aut carnalis sit inter eos commixtio subsecuta*²⁸. Mężczyzna ów zobowiązany obietnicą małżeństwa, nie popełni krzywoprzysięstwa, jeśli owej kobiety nie pojmie za żonę. Tak więc zdaniem papieża Aleksandra III, warunek dotyczący przyszłości obowiązuje. Natomiast gdyby został wyrażony *consensus de praesenti* lub nastąpiło współżycie cielesne, to wtedy zaręczyny zobowiązują do małżeństwa. Tym samym warunek dotyczący terażniejszości nie obowiązuje.

W innej rubryce, zamieszczonej na początku kapitulum V analizowanego tytułu *De conditionibus appositis*, zapisana została następująca zasada prawna: *contrahens matrimonium sub conditione non improbata non compellitur matrimonium consummare ante conditionis eventum*²⁹. Stanowi ona, że ten, kto zawiera małżeństwo pod warunkiem, który można udowodnić, nie jest zmuszony do skonsumowania małżeństwa przed

²⁵ Por. C. 1, X, IV, 5.

²⁶ Por. tamże.

²⁷ Por. C. 3, X, IV, 5.

²⁸ Por. C. 3, X, IV, 5.

²⁹ Por. C. 5, X, IV, 5.

spełnieniem się przedmiotu warunku. Dekretał papieża Urbana III *Super eo* stanowi bowiem:

Super eo vero, quod a nobis similiter postulasti, utrum ille, qui in quendam mulierem consensit, si pater eius videlicet suum praestaret assensum, sit ad consummandum matrimonium compellendus, nihilominus respondemus, quod, quum consensus liber dici non possit, qui in alieno arbitrio reservatur, ac conditionem ipsam canonica non improbet instituta, quae consonet honestati, nisi voluntas patris postmodum intercedat, nequaquam cogendus est ad matrimonium contrahendum. Nam licet felicis memoriae Alexander Papa antecessor noster in suis consultationibus responderit quod sponsalia, interposita conditione contracta, conditione ipsa non impleta, si consensus de praesenti intercedat, vel carnalis copula subsequatur, dissolvi non debent, sed firmiter observari: nequaquam est nostrae definitioni adversum, quum huiusmodi consensus non sit de praesenti habendus, licet per verba de praesenti evidentius exprimatur, qui in alieno arbitrio, non habito, sed habendo, consistit³⁰.

Papież odniósł się w omawianym przypadku do zawarcia małżeństwa pod warunkiem nazywanym „jeżeli ojciec się zgodzi” i opowiedział się za możliwością dodania takiego warunku do zgody małżeńskiej, ze skutkiem zawieszającym, o ile warunek ów byłby godziwy³¹.

W dekretale Innocentego III *Per tuas nobis* z 1203 r., który znajduje się w dalszej części omawianego tytułu *De conditionnibus appositis*, papież nakreślił doktrynalne i prawne podstawy małżeństwa zawieranego pod warunkiem godziwym (*conditio honesta*)³². Natomiast dekretał Grzegorza IX

³⁰ Por. C. 5, X, IV, 5.

³¹ Por. M. Wróbel, *Zawarcie małżeństwa pod warunkiem w świetle prawa kościelnego*, dz. cyt., s. 51n.

Ówczesne prawo wymagało, aby osoby małoletnie zawierały małżeństwo za zezwoleniem rodziców, zaś za zawarcie małżeństwa bez takiego zezwolenia stosowane były sankcje. Kiedy rodzice nie chcieli się na małżeństwo zgodzić lub przewidywano, że takiego zezwolenia nie będzie, nupturzenie zawierali małżeństwo bez zezwolenia, ale chcąc uniknąć kary, dodawano warunek „jeżeli ojciec się zgodzi”. Sytuacja ta została rozwiązana przez papieża Urbana III w dekretale *Super eo*. Por. M. Wróbel, *Zawarcie małżeństwa pod warunkiem w świetle prawa kościelnego*, dz. cyt., s. 51.

³² Por. C. 6, X, IV, 5: *Per tuas nobis literas intimasti, quod, quum in praesentia tua quaedam mulier, P. nomine, quendam nomine N. postulet in virum, asserens, inter se mutuum de praesenti consensum intervenisse, et carnalem copulam accessisse, vir ipse, quamvis contracta sponsalia et carnalem copulam non negaret, assererat tamen, se illam in uxorem ducere non teneri, quia sponsalia inter ipsos sub hac fuerunt conditione contracta, si videlicet pater eius et patruus sponsalibus consentirent, sed ipsi, quam cito noverunt, et sponso contradixerunt et sponsae, quo d idem vir idoneis nitebatur testibus comprobare. Verum mulier replicabat, quod, licet fides praestita fuerit ab utroque sub conditione praescripta, non tamen sibi fuerat a patre*

Si conditiones poświęcony został warunkowi dołączonemu do zgody małżeńskiej: warunkowi niegodziwemu (*conditio turpis*), niemożliwemu (*conditio impossibilis*) oraz przeciwko istocie małżeństwa (*contra substantiam matrimonii*)³³. Myśl papieża streszcza rubryka poprzedzająca dekret: *Si in contractu matrimonii apponitur conditio turpis vel impossibilis, habetur pro non adiecta, nisi sit contra substantiam matrimonii, quia tunc vitiat contractum*³⁴. Tak więc warunek niegodziwy i niemożliwy, o ile nie jest przeciw

---

virii vel patruo aliquando contradictum, et ante tempus contradictionis, expressum a testibus, et post illud dicebat inter se carnalem copulam accessisse. Addebat praeterea, quod, licet a principio conditionaliter contraxissent, temporis tamen processu sine conditionis adiectione pure in matrimonium consenserunt, et hoc asserebat se testibus probaturam. Receptis itaque testibus utriusque, quum attestaciones mulieris coram te praesentibus duobus examinadoribus faceres publicari, testes, quorum dicta legebantur, illico proclamaverunt, quod ipsi quae legebantur non dixerant, et quae deposuerant scripta non erant. Sed ab uno examinadorum tunc contra eos fuit fortiter obviatum. Et ob hoc mulier postulabat, ut iidem testes vel alii super iisdem capitulis iterum audirentur. Tu autem, hac novitate commotus, sequentem diem partibus praefixisti, quibus in tua praesentia constitutis, omnes examinadores convocari iussisti, sub interminatione anathematis illos obtestans, ut dicerent, si essent illae verae attestaciones, quibus obviaverant testes; qui continuo alias attestaciones in medium produxerunt. Quibus quum per advocatum virii fuisset obiectum, sicut prioribus fuerat a testibus obviatum, post allegationes multiples secundae attestaciones a partibus admissae fuerunt, et attestaciones virii postea publicatae. Porro mulier illi praecipue articulo insistebat, quod ante renunciacionem sponsalium et post idem vir carnaliter eam cognoverat, et ex ea filiam procreaverat; quod proprio nitebatur ostendere iuramento. Quia vero super his non solum opiniones varias, sed contrarias accepisti, ad magisterium sedis apostolicae recurrens, humiliter postulasti, quid sentiendum sit in talibus edoceri. Nos autem, inspectis attestacionibus, admissis a partibus, quas nobis tuis misisti literis interclusas, Consultacioni tuae taliter respondemus, quod, quum liquido constet per confessiōnem tam virii quam mulieris, quod post contracta sponsalia carnalis est inter eos copula subsecuta, pro matrimonio est vehementer quidem praesumendum, quia videtur conditione apposita recessisse. Nam etsi probatum sit utrumque per testes, quod, postquam pater et patruus virii contradixere sponsalibus, idem vir mulierem illam carnali coniunctione cognoverit, non est tamen aliquo modo probatum, quod, antequam ipse cognovisset eandem, pater eius et patruus contradicere curavissent.

³³ Por. C. 7, X, IV, 5: *Si conditiones contra substantiam coniugii inserantur, puta, si alter dicat alteri: „contraho tecum, si generationem prolis evites”, vel: „donec inveniam aliam honore vel facultatibus digniorem”, aut: „si pro quaestu adulterandam te tradas”, matrimonialis contractus, quantumcunque sit favorabilis, caret effectu; licet aliae conditiones appositae in matrimonio, si turpes aut impossibiles fuerint, debeant propter eius favorem pro non adiectis haberi.*

³⁴ Por. C. 7, X, IV, 5.

istocie małżeństwa należy uważać za niedodany, natomiast warunek *contra substantiam matrimonii* obowiązuje i skutkuje nieważnością kontraktu małżeńskiego.

Nie sposób w tym miejscu pominąć wkładu papieża Innocentego IV w rozwój norm na temat warunkowej zgody małżeńskiej. W dziele zatytułowanym *Innocenti quarti Pont. Maximi Super libros quinque Decretalium* została zawarta syntetyczna wykładnia prawa dekretalów na ten temat. I tak, gdy chodzi o warunek niemożliwy do spełnienia oraz niegodziwy, przeciwko naturze małżeństwa, to według Innocentego IV skutkują one nieważnością małżeństwa. Warunek niegodziwy, ale nie przeciwko naturze małżeństwa oraz *conditio voluntaria*, czyli warunek dodany dobrowolnie, za porozumieniem stron, skutkują zawieszeniem zaręczyn; chyba, że został wyrażony *consensus de praesenti* lub nastąpiło współżycie cielesne nupturientów – wtedy zaręczyny zobowiązują do zawarcia małżeństwa. Warunek godziwy i konieczny (*conditio honesta & necessaria ut si Christianus contrahens cum Iudea*) polegający na dołączeniu *conditio religionis* w postaci „jeżeli nie przystąpisz do religii chrześcijańskiej”, skutkuje nieważnością małżeństwa, o ile nie zostanie spełniony. Ponieważ warunek niemoralny (*conditio turpis*) powoduje rozwiązanie małżeństwa i nie można dołączać do zgody małżeńskiej takiego warunku, który jest przeciwny naturze kontraktu małżeńskiego, dlatego warunek taki powoduje nieważność kontraktu małżeńskiego³⁵.

Trzeba jeszcze wspomnieć o wkładzie znakomitego kanonisty Anacleto Raiffenstuela w zdefiniowanie różnego rodzaju warunków dołączanych do konsensu małżeńskiego oraz w merytoryczne uzasadnienie skutków tych warunków. A. Raiffenstuel wydał dzieło pt. *Jus canonicum universum clara methodo juxta titulos quinque librorum decretalium in questiones distributum*, w którym zwrócił najpierw uwagę na to, iż termin *conditio* może odnosić się do przeszłości, terażniejszości lub przyszłości. Następnie zdefiniował on warunek co do terażniejszości, jako: *Conditio ad praesens est adiectio dispositioni, id est, actui, vel contractui apposita, vel subintellecta suspendens, aut resolvens ipsam dispositionem, quae sub ea fit* i dalej dodaje: *conditio de praesenti est, quae circumstantiam pro praesenti tempore, quo fit contractus, denotat*. Warunek dotyczący przeszłości Raiffenstuel określa następująco: *Conditio de praeterito est, quae circumstantiam iam praeteritam respicit*. Natomiast warunek dotyczący przyszłości definiuje: *Conditio de futuro est quae circumstantiam primum eventuram denotat, et donec eveniat, dispositionem, et obligationem*

---

³⁵ Por. *Innocenti quarti Pont. Maximi Super libros quinque Decretalium* (...), Francofurti ad Maenum MDLXX, s. 470.

*suspendit, eaque non eveniente dissolvit*³⁶. Warunek może być według tego autora wyraźny (*conditio expressa*) lub milczący, czyli postawiony *implicite* (*conditio tacita*): *Expressa est quae verbis expressis apponitur. Tacita vero, quae actui inest, etsi non exprimatur: hinc in definitione additum est, vel subintellecta*³⁷. Warunek dotyczący przyszłości może być konieczny (*conditio de futuro necessaria*): *Necessaria est, quae necessario eveniet*, lub przygodny (*conditio contingens*): *Contingens est quae potest evenire, vel non*. Raiffenstuel wyróżnił też warunek potestatywny (*conditio potestativa*): *Potestativa est, quae est in potestate, illius, cui apponitur, ita ut, si velit eam adimplere, omnino possit*. Innym jeszcze rodzajem warunku jest *conditio casualis*, którą omawiany autor określa jako: *quae non dependet a voluntate illius cui apponitur, sed alicuius tertii, vel Dei*. Warunek może być możliwy do wypełnienia (*conditio possibilis*) bądź niemożliwy do realizacji (*conditio impossibilis*). Może przyjąć postać warunku godziwego (*conditio honesta*) lub niegodziwego (*conditio inhonesta seu turpis*): *Honesta est, quae nulla Lege prohibita invenitur. Inhonest seu turpis, quae contra Legem Divinam, aut naturalem, vel humanam est*. Warunek może być zawieszający (*conditio suspensiva*) albo rozwiązujący (*conditio resolutive*): *Suspensiva est quae suspendit actum, donec conditio eveniat; Resolutiva est, quae non obstat, quin actus statim valeat, facit tamen, ut resolvatur et pereat, non quidem si conditio deficiat, ed eveniat*³⁸. A. Raiffenstuel zajął się również skutkami warunków dołączonych do zgody małżeńskiej. I tak, według omawianego autora, warunek konieczny należy traktować jako termin, w którym ktoś obiecał zawrzeć małżeństwo. Warunek co do przeszłości lub terażniejszości nie zawiesza małżeństwa, ale powoduje, że akt jest ważny, o ile warunek się weryfikuje, albo nieważny, o ile się nie weryfikuje (*facit, quod actus illico valeat, si conditio revera tunc verificatur; vel sit irritus ac nullus, si non verificatur*)³⁹. I wreszcie *conditiones de futuro contingente possibles honestae* dają skutek zawieszający (*hae conditiones quemvis contractum suspendunt, ita ut non valeat, nec obliget, donec conditio adimpeatur, aut eveniat... natura huius conditionis est, actum, cui apponitur, suspendere*)⁴⁰.

³⁶ Por. A. Raiffenstuel, *Jus canonicum universum clara methodo juxta titulos quinque librorum decretalium in questiones distributum* (...), Tomus quartus, Romae 1833, s. 84.

³⁷ Por. tamże, s. 84.

³⁸ Por. tamże, s. 85.

³⁹ Por. tamże.

⁴⁰ Por. tamże.

Regulacje prawne dotyczące warunkowej zgody małżeńskiej wypracowane przez prawo dekretów obowiązywały do czasu promulgacji Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r.⁴¹

3. Zgoda małżeńska wyrażona pod warunkiem według KPK z 1917 r. (kan. 1092)

W samej czynności prawnej, jaką jest wyrażenie zgody na zawarcie związku małżeńskiego, wyróżnia się tzw. istotne elementy czynności prawnej (*elementa essentialia*), które ową czynność konstytuują, oraz dodatkowe części składowe czynności prawnej (*accidentalium negotiorum iuridicorum*), które są dodane do ukonstytuowanej już czynności prawnej, a są nimi: warunek (*conditio*), klauzula dodatkowa (*modus*) oraz termin (*terminus*)⁴². Akt warunkowy dokonuje się przy zaangażowaniu rozumu i woli. Zatem z jednej strony odnosi intelekt kontrahenta do okoliczności, która jest przedmiotem warunku, a z drugiej strony ku owej okoliczności ukierunkowuje wolę, od której zależy czynność prawna zawarcia małżeństwa⁴³. Ponieważ dodanie warunku do konsensu małżeńskiego dotyka sfery woli nupturienta, więc może to mieć wpływ na ważność lub nieważność małżeństwa⁴⁴, dlatego też ustawodawca kościelny zajął się w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917 r. unormowaniem różnych postaci aktu warunkowego oraz ich skutkami kanonicznymi.

Warunkowi dodanemu do zgody małżeńskiej poświęcony został w Kodeksie Piobenedyktyńskim kan. 1092, który stanowi:

Warunek raz postawiony i nieodwołany: 1° jeżeli odnosiłby się do przyszłości i był konieczny, albo niemożliwy bądź też niegodziwy, ale nie przeciw istocie małżeństwa, należy uważać za niedodany; 2° jeżeliby odnosił się do przyszłości, a był przeciw istocie małżeństwa, sprawia, że jest ono nieważne; 3° jeżeliby odnosił się

---

⁴¹ Por. M. Wróbel, *Zawarcie małżeństwa pod warunkiem w świetle prawa kościelnego*, dz. cyt., s. 52n.

⁴² Por. P. Conte a Coronata, *Institutiones iuris canonici ad usum utriusque cleri et scholarum. De sacramentis. Tractatus canonicus. De matrimonio et de sacramentalibus*, vol. III, [b.m.] [MARIETTI] 1957, s. 663–664; Th. Vlaming, *Praelectiones iuris matrimonii ad normam Codicis Iuris Canonici*, Bussum in Hollandia 1950, s. 390.

⁴³ Por. P. Conte a Coronata, *Institutiones iuris canonici ad usum utriusque cleri et scholarum. De sacramentis. Tractatus canonicus. De matrimonio et de sacramentalibus*, vol. III, dz. cyt., s. 666.

⁴⁴ Por. P. Heriberto Jone OFMCap, *Commentarium in Codicem Iuris Canonici*, Tomus secundus, Padebron 1954, s. 322n.

do przyszłości, a był godziwy, ważność małżeństwa zawiesza; 4° jeżeliby odnosił się do przeszłości albo terażniejszości, małżeństwo będzie ważne lub nie, o ile to, co podpada pod warunek, istnieje lub nie⁴⁵.

Prawodawca w cytowanej normie unormował przypadki związane z wyrażeniem zgody małżeńskiej pod warunkiem dotyczącym przyszłości (kan. 1092 n. 1–3), a także przeszłości lub terażniejszości (kan. 1092 n. 4) oraz zajął się skutkami kanonicznymi dla tego rodzaju warunków. Różne postacie warunku odnosiły różne skutki w stosunku do kontraktu małżeńskiego. Jedne uważano za niedodane, czyli nieistniejące; inne powodowały, że walor prawny małżeństwa pozostawał zawieszony (małżeństwo nie było wtedy ani ważne, ani nieważne); inne jeszcze powodowały nieważność małżeństwa⁴⁶.

3.1. Warunki nieprzeciwne istocie małżeństwa, dotyczące przyszłości

Punkt pierwszy cytowanego kan. 1092 poświęcony jest trzem różnym przypadkom warunku odnoszącego się do przyszłości, który nie był przeciwko istocie małżeństwa, tzn. nie niweczył przedmiotu zgody małżeńskiej, a więc nie był skierowany przeciwko prawu stron do siebie (*ius in corpus*) ani przeciwko trwałości tego prawa (*ius perpetuum*) ani przeciwko jego jedności (*ius exclusivum*), ani przeciwko dobru potomstwa⁴⁷. Katalog omawianej grupy warunków obejmuje: warunek konieczny, warunek niemożliwy oraz warunek niegodziwy i zrównuje je w skutkach prawnych, uznając je za niedodane⁴⁸.

Prawodawca najpierw wymienia *warunek konieczny* (*conditio necessaria*), stanowiący taką okoliczność dodaną do aktu prawnego, która musi nastąpić i której urzeczywistnienie się zależy od nieuniknionych wypadków. Ponieważ w kanonie zawarte została dyspozycja: ...*należy uważać za niedodany*... oznacza to, iż taki warunek z zasady uważano za nieistniejący

---

⁴⁵ KPK 1917 kan. 1092: *Conditio semel aposita et non revocata: 1° si sit de futuro necessaria vel impossibilis vel turpis, sed non contra matrimonii substantiam, pro non dicta habeatur; 2° si de futuro contra matrimonii substantiam, illud reddit invalidum; 3° si de futuro licita, valorem marimonii suspendit; 4° si de praeterito vel praesenti, mtrimonium erit validum vel non, prout id quod conditioni subest existit vel non.*

⁴⁶ Por. W. Góralski, *Małżeństwo kanoniczne*, Warszawa 2011, s. 227.

⁴⁷ Por. S. Biskupski, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, t. I, dz. cyt., s. 306nn; W. Szafranski, *Rzymskokatolickie prawo małżeńskie po Drugim Soborze Watykańskim*, Poznań – Warszawa – Lublin 1971, s. 224.

⁴⁸ Por. M. Wróbel, *Zawarcie małżeństwa pod warunkiem w świetle prawa kościelnego*, dz. cyt., s. 78n.

i dlatego małżeństwo należało traktować jako ważne od samego początku⁴⁹. Jeżeli jednak udałoby się udowodnić, że nupturient dodał taki warunek na serio do zgody małżeńskiej, to wtedy zgodę małżeńską należało uważać za zawieszoną, aż do momentu spełnienia warunku⁵⁰; zdaniem M. Żurowskiego i M. Wróbla dodanie takiego warunku oznaczało określenie terminu, od którego małżeństwo zacznie obowiązywać⁵¹. P. Huizing zauważa, iż warunek konieczny nie jest warunkiem w sensie ścisłym, ale należy traktować go jako oddzielną istotną okoliczność (*circumstantia essentailiter diversa*)⁵².

Warunek niemożliwy (conditio impossibilis) to taki warunek, który nie mógł być wypełniony od strony fizycznej lub prawnej. Prawodawca posłużył się tutaj zasadą, w myśl której nikt rozsądny nie będzie stawiał warunku, który nie może się spełnić, gdyż byłoby to czymś irracjonalnym, dlatego należało go traktować jako nieistniejący⁵³. Jeżeli jednak warunek niemożliwy do wypełnienia byłby na serio dołączony do zgody małżeńskiej i można byłoby taki stan rzeczy udowodnić na forum zewnętrznym, to małżeństwo w tym przypadku było nieważne, ponieważ zgoda od niego uzależniona nie może zaistnieć⁵⁴. Warunek niemożliwy, zdaniem P. Huizinga, również nie jest warunkiem w sensie ścisłym, ale istotną okolicznością (*circumstantia essentailiter diversa*)⁵⁵.

Specyficzna postać warunku niemożliwego zachodzi wówczas, gdy owa niemożliwość wypełnienia odnosi się do sfery moralnej. Tego rodzaju warunek nosi nazwę *warunku niegodziwego (conditio inhonesta vel turpis)*⁵⁶.

---

⁴⁹ Por. M. Żurowski, *Kanoniczne prawo małżeńskie okresu posoborowego*, dz. cyt., s. 293; S. Biskupski, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, t. I, dz. cyt., s. 306 i 310–311; P. Conte a Coronata, *Institutiones iuris canonici ad usum utriusque cleri et scholarum. De sacramentis. Tractatus canonicus. De matrimonio et de sacramentalibus*, vol. III, dz. cyt., s. 669; I. Grabowski, *Prawo kanoniczne*, Warszawa 1948, s. 397.

⁵⁰ P. Huizing SI, *De consensu matrimoniali condicionato*, w: „*Periodica de re morali canonica liturgica*” 55: 1966, fasc. I, s. 54.

⁵¹ Por. M. Wróbel, *Zawarcie małżeństwa pod warunkiem w świetle prawa kościelnego*, dz. cyt., s. 81; M. Żurowski, *Kanoniczne prawo małżeńskie okresu posoborowego*, dz. cyt., s. 274.

⁵² Por. P. Huizing SI, *De consensu matrimoniali condicionato*, dz. cyt., s. 55.

⁵³ Por. M. Żurowski, *Kanoniczne prawo małżeńskie okresu posoborowego*, dz. cyt., s. 293n; S. Biskupski, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, t. I, dz. cyt., s. 311n.

⁵⁴ Por. M. Żurowski, *Kanoniczne prawo małżeńskie okresu posoborowego*, dz. cyt., s. 293.

⁵⁵ Por. P. Huizing SI, *De consensu matrimoniali condicionato*, dz. cyt., s. 55.

⁵⁶ Por. S. Biskupski, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, t. I, dz. cyt., s. 311n; M. Żurowski, *Kanoniczne prawo małżeńskie okresu posoborowego*, dz. cyt., s. 293; P. Conte a Coronata, *Institutiones iuris canonici ad usum utriusque cleri et scholarum. De sacramentis. Tractatus canonicus. De matrimonio et de sacramentalibus*, vol. III, dz. cyt., s. 670.

Gdyby warunek taki został faktycznie dołączony do zgody małżeńskiej, to wówczas zawieszal zgodę małżeńską, a więc i ważność samego małżeństwa, aż do spełnienia się warunku⁵⁷. Jurysprudencja odróżniała dwie sytuacje: po pierwsze, gdy nupturient miał zamiar woli zawarcia małżeństwa, a stawiając warunek niegodziwy, czynił to tylko dodatkowo, wtedy taki warunek był uważany jako niedodany; po drugie, kiedy nupturient wyraźnie uzależniał swoje małżeństwo od spełnienia warunku niegodziwego, to wtedy zgoda małżeńska była zawieszona do momentu spełnienia małżeństwa, a jeśli warunek nie został spełniony, to małżeństwo należało uważać za nieważne⁵⁸.

3.2. Warunek przeciwny istocie małżeństwa, dotyczący przyszłości

Warunek przeciwny istocie małżeństwa (*conditio contra matrimonii substantiam*) unormowany został w kan. 1092 n. 2 KPK 1917 r. i sprowadza się on do wyrażenia zgody małżeńskiej w taki sposób, że wola nupturienta skierowana zostaje na małżeństwo niepełne w swojej substancji, czy też ograniczone w swej istocie⁵⁹. Jurysprudencja nie traktowała tego rodzaju warunku w sensie właściwym, ale jedynie w sensie analogicznym. Było to konsekwencją tego, iż małżeństwo z *conditio contra matrimonii substantiam* jest jakimś związkiem, ale nie jest prawdziwym małżeństwem w rozumieniu prawa kanonicznego i nie może nim być, gdyż z przedmiotu zgody małżeńskiej wyłączony został istotny element małżeństwa, który je konstytuuje⁶⁰. Mówiąc bardziej precyzyjnie, warunek przeciwny istocie małżeństwa niweczył przedmiot zgody małżeńskiej, gdyż był skierowany – jak zauważa Th. Vlaming – albo przeciwko substancji kontraktu małżeństwa, albo przeciwko celom tego kontraktu. W komentarzach do kan. 1092, n. 2 KPK 1917 r. wyliczano poszczególne przypadki warunku przeciwnego istocie małżeństwa. Uważano, iż musiał on być wymierzony przeciwko prawu stron do siebie (*ius in corpus*) albo przeciwko trwałości tego prawa (*ius perpetuum*), albo przeciwko jego jedności (*ius exclusivum*), albo przeciwko pierwszorzędnemu celowi małżeństwa,

---

⁵⁷ Por. M. Żurowski, *Kanoniczne prawo małżeńskie okresu posoborowego*, dz. cyt., s. 294.

⁵⁸ Por. M. Wróbel, *Zawarcie małżeństwa pod warunkiem w świetle prawa kościelnego*, dz. cyt., s. 83; P. Huizing SI, *De consensu matrimoniali condicionato*, dz. cyt., s. 54.

⁵⁹ Por. M. Żurowski, *Kanoniczne prawo małżeńskie okresu posoborowego*, dz. cyt., s. 295.

⁶⁰ Por. M. Żurowski, *Kanoniczne prawo małżeńskie okresu posoborowego*, dz. cyt., s. 295; S. Biskupski, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, t. I, dz. cyt., 305n.

jakim było zrodzenie i wychowanie potomstwa, stosownie do kan. 1013 KPK 1917 r. W tym temacie rodziły się kontrowersje, gdyż niektórzy kanoniści, m.in. Th. Vlaming, nie utożsamiali wychowania potomstwa z istotą małżeństwa⁶¹. Inni jeszcze autorzy byli przekonani, że warunek przeciwny istocie małżeństwa skierowany może być również przeciw dochowaniu wierności małżeńskiej bądź przeciw jedności i nierozzerwalności małżeństwa⁶². Przy czym w tym ostatnim przypadku twierdzono, iż należy odróżnić warunek przeciwny istocie małżeństwa, którego przedmiotem były istotne przymioty małżeństwa od symulacji częściowej, polegającej na wykluczeniu jedności lub nierozzerwalności małżeństwa. Różnica leżała w postaci, jaką przybierała wola nupturienta. W sytuacji fikcyjnej zgody małżeńskiej nie ma woli zawarcia prawdziwego małżeństwa, w przeciwieństwie do zgody warunkowej, gdzie wola zawarcia małżeństwa istnieje, tylko uzależniona jest ona od okoliczności, które niweczą umowę małżeńską⁶³.

3.3. Warunek godziwy, dotyczący przyszłości

Ustawodawca kościelny w kan. 1093, n. 3 Kodeksu Piobenedyktyńskiego deklarował, że warunek godziwy, czyli taki, który nie stoi w sprzeczności z prawem moralnym, odnoszący się do przyszłości, zawiesza umowę małżeńską, aż do czasu jego spełnienia się. Po spełnieniu się warunku, małżeństwo stawało się ważne, natomiast w razie, gdyby taki warunek się nie spełnił, to wówczas zgoda małżeńska była bezskuteczna i małżeństwo było nieważne⁶⁴. Pokodeksowi komentatorzy podkreślali, że dopóki tego rodzaju warunek się nie spełnił, małżeństwo należy uważać za niezawarte, dlatego też korzystanie w tym czasie z praw małżeńskich było niegodziwe⁶⁵. Gdyby natomiast

---

⁶¹ Por. S. Biskupski, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, t. I, dz. cyt., s. 306; Th. Vlaming, *Praelectiones iuris matrimonii ad normam Codicis Iuris Canonici*, dz. cyt., s. 397; M. Wróbel, *Zawarcie małżeństwa pod warunkiem w świetle prawa kościelnego*, dz. cyt., s. 86n.

⁶² Por. S. Biskupski, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, t. I, dz. cyt., s. 306; M. Żurowski, *Kanoniczne prawo małżeńskie okresu posoborowego*, dz. cyt., s. 296.

⁶³ Por. M. Wróbel, *Zawarcie małżeństwa pod warunkiem w świetle prawa kościelnego*, dz. cyt., s. 91.

⁶⁴ Por. F. Bączkovicz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. II, Opole 1958, s. 272; M. Żurowski, *Kanoniczne prawo małżeńskie okresu posoborowego*, dz. cyt., s. 296n; I. Grabowski, *Prawo kanoniczne*, dz. cyt., s. 398.

⁶⁵ Por. M. Żurowski, *Kanoniczne prawo małżeńskie okresu posoborowego*, dz. cyt., s. 297.

którakolwiek ze stron przed spełnieniem się warunku godziwego odwołała zgodę małżeńską, to małżeństwo było nieważne⁶⁶.

3.4. Warunek dotyczący przeszłości lub terażniejszości

Warunek dotyczący przeszłości lub terażniejszości wprowadzony do Kodeksu z 1917 r., stanowił zupełną nowość w stosunku do prawa dekretałów, które nie znało tego rodzaju warunków⁶⁷. Ten warunek sprawiał, że małżeństwo było ważne albo nieważne od samego początku, w zależności od weryfikacji wymaganej w warunku okoliczności⁶⁸. Było to konsekwencją tego, iż postulowany przez nupturienta bądź nupturientów przedmiot owej *conditio*, w momencie wyrażania zgody małżeńskiej obiektywnie istniał lub nie istniał⁶⁹. Znamienne jest, iż prawodawca nie dokonał w tekście kanonu rozróżnienia pomiędzy warunkiem: godziwym i niegodziwym, możliwym i niemożliwym, koniecznym i niekoniecznym. Taki zabieg wydaje się sugerować, iż wszystkie tego rodzaju warunki dotyczące przeszłości albo terażniejszości należało traktować jednakowo, jak również ich skutki⁷⁰.

4. Projekty kanonów o warunkowej zgodzie małżeńskiej w pracach Papieskiej Komisji ds. Rewizji Kodeksu Prawa Kanonicznego

P. Huizing relacjonuje, że zanim jeszcze rozpoczęły się oficjalne prace związane z redakcją projektu nowej normy dotyczącej warunkowej zgody

---

⁶⁶ Por. F. Bączkowicz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. II, dz. cyt., s. 272; M. Żurowski, *Kanoniczne prawo małżeńskie okresu posoborowego*, dz. cyt., s. 297.

⁶⁷ Por. S. Biskupski, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, t. I, dz. cyt., s. 309.

⁶⁸ Por. F. Bączkowicz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. II, dz. cyt., s. 274; Th. Vlaming, *Praelectiones iuris matrimonii ad normam Codicis Iuris Canonici*, s. 402; M. Wróbel, *Zawarcie małżeństwa pod warunkiem w świetle prawa kościelnego*, dz. cyt., s. 109.

⁶⁹ Por. P. Conte a Coronata, *Institutiones iuris canonici ad usum utriusque cleri et scholarum. De sacramenis. Tractatus canonicus. De matrimonio et de sacramentalibus*, vol. III, dz. cyt., s. 729.

⁷⁰ Por. S. Biskupski, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, t. I, dz. cyt., s. 310; M. Wróbel, *Zawarcie małżeństwa pod warunkiem w świetle prawa kościelnego*, dz. cyt., s. 109–110; P. Conte a Coronata, *Institutiones iuris canonici ad usum utriusque cleri et scholarum. De sacramenis. Tractatus canonicus. De matrimonio et de sacramentalibus*, vol. III, dz. cyt., s. 731.

małżeńskiej, to już toczyła się ożywiona dyskusja wśród kanonistów na ten temat. Dysputa ta skoncentrowała się wokół uregulowania, jakie zostało zawarte w Motu Proprio papieża Piusa XII *Crebrae allatae sunt*, dla Katolickich Kościołów Wschodnich, a konkretnie wokół kan. 83, który stanowił: *Matrimonium sub condicione contrahi nequit* – nie można zawrzeć małżeństwa pod warunkiem. Zastanawiano się, czy nie można byłoby dokonać recepcji tej normy do nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego dla Kościoła łacińskiego. Zauważono jednak, że w tym przypadku każde małżeństwo zawarte pod jakimkolwiek warunkiem byłoby nieważne, stosownie do zasady wyrażonej w Digestach (D 50, 17, 77): *Actui legitimo condicio apponi non debet*. Niektórzy kanoniści chwalili jednak takie rozwiązanie i uważali je za korzystne; inni jeszcze wyrażali opinię, że należy zachować dotychczas obowiązujące uregulowania prawne, gdyż wprowadzenie normy prawa wschodniego do systemu prawa Kościoła łacińskiego zmieniłoby istotę tego systemu prawa⁷¹.

W dniu 8 grudnia 1965 r. nastąpiło zakończenie Soboru Watykańskiego II, w następstwie czego ożywiła się działalność kodyfikacyjna Papieskiej Komisji Rewizji Kodeksu Prawa Kanonicznego. Już w styczniu 1966 r. utworzono tematyczne zespoły robocze, zwane *coetus studii*, które miały opracować poszczególne działy Kodeksu. Następnie wypracowano dyrektywy, którymi mieli się kierować konsultorzy przy pracach kodyfikacyjnych, tzw. *Principia quae Codicis Iuris Canonici recognitionem dirigant*. Konsultorzy zajęli się również analizami poszczególnych instytucji i norm prawa oraz konfrontowali je z zasadami przyjętymi w uchwałach Vaticanum II⁷². Na pierwszej sesji zespołu roboczego zwanego *coetus studiorum* „*De matrimonio*”, która odbyła się w dniach od 24 do 29 października 1966 r., konsultorzy zajęli się

---

⁷¹ Por. P. Huizing SI, *De consensu matrimoniali condicionato*, dz. cyt., s. 70–75; Pius XII, Motu proprio *Crebrae allatae sunt*. De disciplina sacramenti matrimonii pro Ecclesia Orientali, de die 22 II 1949. Za: http://www.vatican.va/holy_father/pius_xii/motu_proprio/documents/hf_p-xii_motu-proprio_19490222_crebrae-allatae_lt.html [z dnia 4 VII 2014].

Znamienne jest, że prawodawca podając źródła kan. 1102 KPK 1983 dla Kościoła łacińskiego, wymienił obok dawnego kan. 1092 z Kodeksu Piobenedyktyńskiego, również kan. 83 prawa dla Katolickich Kościołów Wschodnich z Motu Proprio Piusa XII *Crebrae allatae sunt*. Por. *Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Authentice Interpretando, Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP.II promulgatus, fontium annotatione et indice analytico-alphabetico auctus*, Libreria Editrice Vaticana 1989, s. 302.

⁷² Por. W. Wąsik, *Papież Jan Paweł II – najwyższy prawodawca kościelny. Wkład papieża Jana Pawła II w rozwój prawa kanonicznego na tle prac nad rewizją Kodeksu Prawa Kanonicznego*, w: *Idee i wartości. Humaniora Jana Pawła II*, red. M. Marczevska i Z. Trzaskowski, Kielce 2011, s. 333–334.

między innymi tematyką warunkowej zgody małżeńskiej. Przyjęto ogólne wytyczne, mające w przyszłości wyznaczać kierunki zmian w regulacjach prawnych w tym temacie. Pojawił się postulat, aby przyjąć nową zasadę, w myśl której nie można ważnie zawrzeć małżeństwa pod warunkiem dotyczącym przyszłości⁷³.

W dniu 11 listopada 1969 r. odbyło się zgromadzenie zespołu roboczego „*De matrimonio*”, podczas którego zajęto się kontraktem małżeńskim zawartym pod warunkiem, w kontekście zgody małżeńskiej. Wielu konsultorów opowiedziało się za propozycją, aby małżeństwo zawarte pod warunkiem dotyczącym przyszłości uznać za nieważne. W toku dyskusji sięgnięto po argument przemawiający za takim rozwiązaniem. Podniesiono kwestię przedziału czasowego, jaki występuje pomiędzy wyrażeniem konsensu pod warunkiem dotyczącym przyszłości, oraz momentu, w którym zawiązuje się węzeł małżeński. Zwrócono również uwagę na konieczność odróżnienia kontraktu cywilnego od kontraktu małżeńskiego w rozumieniu prawa kanonicznego – otóż przyczyną istnienia kontraktu cywilnego jest dyspozycja prawa pozytywnego, natomiast w kanonicznym prawie małżeńskim nie prawo, lecz zgoda małżeńska jest przyczyną sprawczą małżeństwa. Inna grupa konsultorów złożyła propozycję, aby warunek dotyczący przyszłości mógł być dołączony, ale jedynie za zgodą ordynariusza. Jeszcze inna grupa sugerowała przyjęcie rozwiązania, według którego nie można byłoby dołączyć żadnego warunku do zgody małżeńskiej. Ostatecznie przyjęto i zaaprobowano projekt kanonu w następującej postaci: *Can. 1092, § 1. Matrimonium sub conditione de futuro valide contrahi nequit; § 2. Matrimonium sub conditione de praeterito vel de praesenti initum erit validum vel non, prout id, quod conditioni subest, existit vel non; § 3. Conditio autem de qua in § 2 licite apponi nequit, nisi cum licentia Ordinarii loci scripto data*⁷⁴.

W roku 1975 Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo wydała *Schema documenti pontificii quo disciplina canonica recognoscitur*. Znalazła się tam propozycja odnowionej normy, która miała zastąpić kan. 1092 dawnego Kodeksu z 1917 r. Projekt kanonu oznaczony został jako *can. 309* i składał się z dwóch paragrafów, które otrzymały następującą postać: *§ 1. Matrimonium sub conditione de futuro valide contrahi nequit; § 2. Matrimonium de praeterito vel de praesenti initum erit validum vel non, prout id quod conditioni subest, existit vel non*. Schemat normy stanowił, że nie można ważnie zawrzeć małżeństwa pod warunkiem odnoszącym

⁷³ Por. *Acta Commissionis. De Matrimonio*, w: „Communications”, 3 (1971), nr 1, s. 77–78.

⁷⁴ Por. Coetus studiorum „De matrimonio”, *Adunatio IV^a die 11 novembris 1969. De matrimonio sub conditione contracto*, w: „Communications”, 33 (2001), nr 2, s. 197–198 i 202.

się do przyszłości, natomiast małżeństwo zawarte pod warunkiem dotyczącym przeszłości lub terażniejszości jest ważne lub nie, w zależności od istnienia przedmiotu warunku. W paragrafie drugim omawianego projektu nowej normy na temat zgody warunkowej, zachowano zasadę, która obowiązywała w kan. 1092, n. 4 Kodeksu Piobenedyktyńskiego⁷⁵. Projekt ten poddano pod konsultacje Konferencjom Biskupów, dykasteriom Kurii Rzymskiej oraz uniwersytetom katolickim⁷⁶. W wyniku przeprowadzonych prac pojawił się nowy Schemat z 1980 r., zatytułowany *Schema Codicis Iuris Canonici*. Zawierał on następujący projekt kanonu na temat warunkowej zgody małżeńskiej: *Can. 1056, § 1. Matrimonium sub conditione de futuro valide nequit; § 2. Matrimonium sub conditione de praeterito vel de praesenti initum est validum vel non, prout id quod conditioni subest, existit vel non; § 3. Conditio autem de qua in § 2 licite apponi nequit, nisi cum licentia Ordinarii loci scripto data*⁷⁷. Przywrócono w tym projekcie paragraf trzeci, który zezwalał na dołączenie warunku dotyczącego przeszłości lub terażniejszości, ale jedynie za pisemną zgodą ordynariusza miejsca. Ten wymóg pisemnej zgody ordynariusza nie został przepisany do ważności, ale jedynie do godziwości⁷⁸.

W trakcie dalszych dyskusji nad Schematem z 1980 r., pojawił się głos kard. Josepha Parecattila, który obawiał się, iż usankcjonowanie nieważności małżeństw pod warunkiem odnoszącym się do przyszłości spowoduje wzrost liczby małżeństw nieważnych. Wyszedł on z propozycją, aby przyjęc zapis, że nie można zawierać małżeństw pod warunkiem, a gdyby taki został dodany, to należy traktować go jako niedodany. Propozycja ta została odrzucona⁷⁹.

Schemat z 1982 r., zatytułowany *Codex Iuris Canonici. Schema novissimum iuxta placita patrum commissionis emendatum atque summo pontifici praesentatum*, jaki wydała Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, przyjął schemat normy o warunkowej zgodzie małżeńskiej, w którym zastąpiono termin *conditio* przez *condicio*. Otrzymał

---

⁷⁵ Por. Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Schema documenti pontificii quo disciplina canonica de sacramentis recognoscitur*, Typis Polyglottis Vaticanis MCMLXXV, s. 84.

⁷⁶ Por. M. Wróbel, *Zawarcie małżeństwa pod warunkiem w świetle prawa kościelnego*, dz. cyt., s. 55.

⁷⁷ Por. Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Schema Codicis Iuris Canonici iuxta animadversiones S.R.E. Cardinalium, Episcoporum Conferentiarum, Dicasteriorum Curiae Romanae, Universitatum Facultatumque ecclesiarum necnon Superiorum Institutum vitae consecratae recognitum*, Libreria Editrice Vaticana 1980, s. 240.

⁷⁸ Por. M. Wróbel, *Zawarcie małżeństwa pod warunkiem w świetle prawa kościelnego*, dz. cyt., s. 55.

⁷⁹ Por. tamże, s. 55–56.

on następujące brzmienie: *Can. 1102, § 1. Matrimonium sub condicione de futuro valide contrahi nequit; § 2. Matrimonium sub condicione de praeterito vel de praesenti initum est validum vel non, prout id quod condicioni subest, existit vel non; § 3 Condicio autem, de qua in § 2, licite apponi nequit, nisi cum licentia Ordinarii loci scripto data*⁸⁰. W tej wersji przepis ten wszedł, jako kan. 1102 do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.

5. Zgoda małżeńska wyrażona pod warunkiem według KPK z 1983 r. (kan. 1102)

Dyscyplina dotycząca warunku dodanego do zgody małżeńskiej uległa w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r. daleko idącej transformacji w stosunku do dawnego Kodeksu Piobenedyktyńskiego. Prawodawca radykalnie zmienił dyspozycje związane z warunkami dotyczącymi przyszłości. Natomiast w dawnym brzmieniu została utrzymana norma odnosząca się do warunków dotyczących przeszłości lub terażniejszości⁸¹. Takie rozwiązanie wydaje się być o wiele bardziej korzystne, gdy chodzi o stosowanie norm dotyczących warunkowej zgody małżeńskiej w procesach małżeńskich, a więc w praktyce stosowania prawa.

Kodeks Jana Pawła II w kan. 1102 stanowi:

§ 1. Nie można ważnie zawrzeć małżeństwa pod warunkiem dotyczącym przyszłości; § 2. Małżeństwo zawarte pod warunkiem dotyczącym przeszłości lub terażniejszości jest ważne lub nie, zależnie od istnienia lub nieistnienia przedmiotu warunku; § 3. Warunek zaś, o którym w § 2, nie może być godziwie dołączony, chyba że za pisemną zgodą ordynariusza miejsca⁸².

Zawarcie małżeństwa pod warunkiem – według odnowionej dyscypliny kanonicznej – rozumiane jest w ten sposób, że w samym kontrakcie małżeńskim, do jego konstytutywnej części, dołączono pewną okoliczność, od której zależy istnienie samej umowy małżeńskiej. Małżeństwo pod warunkiem

⁸⁰ Por. Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Codex Iuris Canonici, Schema novissimum iuxta placita patrum commissionis emendatum atque Summo Pontifici praesentatum*, Typis Polyglottis Vaticanis 1982, s. 195–196.

⁸¹ Por. P. Bonnet, *Il consenso*, w: J. Serrano Ruiz, G. Putrino, J. Castaño, M. Pompedda, P. Bonnet, A. Vitale, Z. Grocholewski, F. Salerno, *Matrimonio canonico fra tradizione e rinnovamento*, Bologna 1985, s. 205; W. Góralski, *Małżeństwo kanoniczne*, Warszawa 2011, s. 226.

⁸² Por. KPK 1983, kan. 1102, § 1: *Matrimonium sub condicione de futuro valide contrahi nequit; § 2. Matrimonium sub condicione de praeterito vel de praesenti initum est validum vel non, prout id quod condicioni subest, existit vel non; § 3. Condicio autem, de qua in § 2, licite apponi nequit, nisi cum licentia Ordinarii loci scripto data*.

zaliczane jest do wad zgody małżeńskiej, ponieważ mamy tutaj do czynienia z dobrowolnym aktem determinującym wolę nupturienta, który uzależnia powstanie węzła małżeńskiego od zaistnienia, czy też weryfikacji konkretnej okoliczności lub wydarzenia. Dodanie warunku do zgody małżeńskiej wymaga dodatkowego, własnego aktu woli, mieszczącego się wewnątrz właściwej zgody małżeńskiej, który jednak nie modyfikuje przedmiotu małżeństwa, ale uzależnia powstanie węzła od spełnienia się jakiejś okoliczności. W zgodzie warunkowej istnieje prawdziwa wola zawarcia małżeństwa, ale nupturient podporządkowuje ją spełnieniu się jakiegoś wydarzenia; przy czym sam warunek pełni tutaj rolę gwarancji, poprzez którą nupturient zabezpiecza się przed zawarciem małżeństwa, o ile spełni się lub nie spełni owa okoliczność czy zdarzenie. Warunek może przybrać postać *warunku właściwego*, gdy jego przedmiotem jest zdarzenie przyszłe niepewne albo *warunku niewłaściwego*, gdy jego przedmiotem jest zdarzenie przyszłe pewne, bądź też przeszłe lub teraźniejsze, ale nieznanne przez nupturienta⁸³. Według kan. 1102 KPK 1983 r. każdy warunek niezależnie od jego przedmiotu, bez względu na to, czy godzi w istotę małżeństwa, czy nie, powoduje nieważność małżeństwa. Prawodawca nie dopuszcza w Kodeksie z 1983 r. do takiej sytuacji, ażeby zgoda małżeńska pozostawała zawieszona, a tym samym, aby w okresie oczekiwania na spełnienie się lub niespełnienie warunku małżeństwo było zawieszona, czyli nie było ani ważne, ani nieważne⁸⁴.

5.1. Warunek dotyczący przyszłości

Kodeks z 1917 r. dopuszczał możliwość zawarcia małżeństwa pod warunkiem godziwym dotyczącym przyszłości (*conditio de futuro licita*). Warunek ten zawieszał ważność małżeństwa do czasu spełnienia się okoliczności, która była jego przedmiotem, jeśli warunek się nie spełnił, to zgoda małżeńska była nieskuteczna. Odmienne rozwiązanie przyjął nowy Kodeks Prawa Kanonicznego⁸⁵. W kan. 1102, § 1 KPK 1983 r. prawodawca kościelny unormował sytuację warunku zawieszającego⁸⁶ dołączonego do konsensu małżeńskiego,

---

⁸³ Por. W. Góralski, *Małżeństwo kanoniczne*, dz. cyt., s. 225n; *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, red. P. Majera, Kraków 2011, s. 825; P. J. Viladrich, *Konsens małżeński. Sposoby prawnej oceny i interpretacji w kanonicznych procesach o stwierdzenie nieważności małżeństwa (kanony 1095–1107 KPK)*, Warszawa 2002, s. 368; P. Gajda, *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, Tarnów 2000, s. 150n.

⁸⁴ Por. Góralski, *Małżeństwo kanoniczne*, dz. cyt. s. 227.

⁸⁵ Por. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. III, *Prawo małżeńskie*, Olsztyn 1996, s. 165–166.

⁸⁶ Por. L. Chiapetta, *Il Codice di Diritto Canonico. Comento giuridico – pastorale*, vol. 2, Trento 2011, s. 363; *Il diritto nel ministero della Chiesa, A cura del Gruppo Italiano Docenti di Diritto Canonico*, vol. III, Roma 1992, s. 259.

który uzależnia powstanie węzła małżeńskiego od wydarzenia mającego ziszczyć się w przyszłości. Jeżeli więc nupturient zawierając związek małżeński, postawiłby jakikolwiek warunek dotyczący przyszłości, to niezależnie od przedmiotu tego warunku, skutkuje to nieważnością małżeństwa⁸⁷ albo inaczej mówiąc, pociąga to za sobą absolutną prawną nieskuteczność aktu zgody małżeńskiej⁸⁸. Dzieje się tak dlatego, bo ustawowa opcja zapisana w analizowanym kanonie, mająca swój fundament w prawie pozytywnym, aby uniknąć defektu wynikającego ze zgody warunkowej, nie uznaje ważności warunków dotyczących przyszłości⁸⁹.

Zdaniem P. J. Viladricha kan. 1102, § 1 KPK 1983 może obejmować również przypadki dołączenia do konsensu małżeńskiego warunku rozwiązującego dotyczącego przyszłości, bez intencji zastrzeżenia przez nupturienta odwołania zgody w czasie jej zawieszenia. Nupturient nie chce zastrzegać sobie prawa anulowania zgody małżeńskiej, gdyż w rzeczywistości chce anulowania węzła małżeńskiego w zależności od tego, czy spełni się, czy też się nie spełni przyszłe wydarzenie lub okoliczność. W takich wypadkach warunek dotyczący przyszłości sam przez się powoduje nieważność zgody małżeńskiej, zgodnie z kan. 1102, § 1 KPK 1983 r. Ponieważ ma tu miejsce zastrzeżenie rozerwalności małżeństwa, dlatego można również stosować w takim przypadku kan. 1101, § 2 KPK 1983 r. i prowadzić proces małżeński z tytułu symulacji częściowej, polegającej na wykluczeniu pozytywnym aktem woli nierozzerwalności małżeństwa⁹⁰.

Problematiczny jest przypadek tzw. *warunku potestatywnego sukcesywnego*, który dotyczy przyszłości. Owa *conditio* polega na tym, że jej wypełnienie jest uzależnione od stałej realizacji albo od stałego powstrzymywania się od jakiegoś zachowania przez drugiego z nupturientów, co oznacza, że zależy on od woli drugiej strony. W czasach obowiązywania Kodeksu z 1917 r. przedstawiciele jurysprudencji, opierając się na rozróżnieniu pomiędzy wolą zobowiązania się i wolą niewypełnienia zobowiązania, wypracowali rozwiązanie, dzięki któremu warunek potestatywny dotyczący przyszłości był zamieniany na warunek dotyczący terażniejszości, dzięki czemu unikano sytuacji, gdy węzeł małżeński był zawieszony. Wola prawodawcy wyrażona w kan. 1102 Kodeksu Jana Pawła II uniemożliwia zastosowanie takiej konstrukcji, która

---

⁸⁷ Por. W. Góralski, E. Górecki, J. Krukowski, J. Krzywda, P. Majer, B. Zubert, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Księga IV. Uświęcające zadanie Kościoła*, t. III/2, Pallottinum 2011, s. 304.

⁸⁸ Por. *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, dz. cyt. s. 826.

⁸⁹ Por. P. J. Viladrich, *Konsens małżeński. Sposoby prawnej oceny i interpretacji w kanonicznych procesach o stwierdzenie nieważności małżeństwa (kanony 1095–1107 KPK)*, dz. cyt., s. 388.

⁹⁰ Por. P. J. Viladrich, tamże, s. 390.

przekształca warunek dotyczący przyszłości w warunek dotyczący terażniejszości, przy pomocy domniemania co do przedmiotu realnie chcianego warunku. Przedmiotem warunku jest więc coś przysłego i niepewnego, a wyrażony konsens małżeński jest uzależniony od stałego zachowania, czego zapewnienie i gwarancję stanowi warunek, od którego uzależnienia się istnienie właściwej *intentio contrahendi*. Zatem mamy tutaj do czynienia ze zgodą podporządkowaną warunkowi dotyczącemu przyszłości, a to oznacza, że stosownie do kan. 1102, § 1 KPK 1983 r. małżeństwo w ten sposób zawarte jest nieważne. L. Chiappetta zauważa, że niektórzy autorzy traktują taki warunek potestatywny sukcesywny nie jako warunek, ale jako klauzulę dodatkową (*modus*)⁹¹.

5.2. Warunek dotyczący przeszłości lub terażniejszości

Ustawodawca kościelny w kan. 1102, § 2 KPK 1983 r. dopuszcza możliwość dołączenia do zgody małżeńskiej warunku dotyczącego przeszłości lub terażniejszości. Gdy *conditio de praeterito* lub *conditio de praesenti* spełnia się w chwili zawierania małżeństwa, to takie małżeństwo jest ważne. Jeżeli natomiast tego rodzaju warunek w chwili zawierania małżeństwa się nie spełnia, to małżeństwo jest nieważne⁹². Zapis kanonu 1102, § 2 KPK 1983 r. nie ogranicza treści takich warunków. Wobec tego można dodać do zgody małżeńskiej warunek konieczny, warunek niemożliwy lub niegodziwy, byleby tylko dotyczył on przeszłości albo terażniejszości. Warunki takie nie powodują obiektywnego zawieszenia konsensu małżeńskiego, gdyż przedmiot warunku spełnił się lub nie spełnił przed zawarciem małżeństwa. Tego rodzaju warunki nie opóźniają też momentu rzeczywistego powstania węzła małżeńskiego w stosunku do momentu wyrażenia zgody małżeńskiej⁹³. W nauce prawa

⁹¹ Por. *Il diritto nel ministero della Chiesa*, dz. cyt. s. 260; L. Chiappetta, *Il Codice di Diritto Canonico. Comento giuridico – pastorale*, vol. 2, dz. cyt. s. 364; P. J. Viladrich, *Konsens małżeński. Sposoby prawnej oceny i interpretacji w kanonicznych procesach o stwierdzenie nieważności małżeństwa (kanony 1095–1107 KPK)*, dz. cyt., s. 372 i 396–402.

⁹² Por. M. Wróbel, *Zawarcie małżeństwa pod warunkiem w świetle prawa kościelnego*, dz. cyt., s. 116nn; P. J. Viladrich, *Konsens małżeński. Sposoby prawnej oceny i interpretacji w kanonicznych procesach o stwierdzenie nieważności małżeństwa (kanony 1095–1107 KPK)*, dz. cyt., s. 390; W. Góralski, E. Górecki, J. Krukowski, J. Krzywda, P. Majer, B. Zubert, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Księga IV. Uświęcające zadanie Kościoła*, t. III/2, dz. cyt., s. 304.

⁹³ Por. P. J. Viladrich, *Konsens małżeński. Sposoby prawnej oceny i interpretacji w kanonicznych procesach o stwierdzenie nieważności małżeństwa (kanony 1095–1107 KPK)*, dz. cyt., s. 390n; W. Góralski, E. Górecki, J. Krukowski, J. Krzywda, P. Majer,

kanonicznego *conditio de praeterito* oraz *conditio de praesenti* nie traktuje się jako warunku w sensie właściwym, ale jako tzw. *warunki niewłaściwe*⁹⁴. Omawiany warunek powinien być *rzeczywisty*, czyli taki, który stanowi wynik aktu woli nupturienta i nie został przez niego odwołany przed wyrażeniem zgody małżeńskiej. Nie może to być warunek domniemany, czyli taki, który zostałby dołączony, gdyby nupturient wiedział o danej okoliczności⁹⁵.

Kościół domaga się, aby małżeństwa były zawierane bezwarunkowo, wyjątkowo jednak zezwała na dołączenie warunku zawieszającego, dotyczącego przeszłości lub terażniejszości. Postawienie przez nupturienta takiego warunku jest, stosownie do kan. 1102, § 3 KPK 1983 r., uzależnione od pisemnej zgody ordynariusza miejsca. Zezwolenie takie wymagane jest jedynie do godziwości, a nie do ważności dołączenia warunku⁹⁶.

6. Nowe tendencje w nauce prawa kanonicznego – warunek postawiony *implicite*

To, czym jest małżeństwo i w jaki sposób ono powstaje, prawodawca opisał w kan. 1055 i kan. 1057 KPK z 1983 r. Niemiecki kanonista H. Reinhardt zauważa jednak, że kan. 1102 KPK 1983 r. znajdujący się w rozdziale IV pt. *De consensu matrimoniali*, tytułu VII *De matrimonio*, księgi IV *De Ecclesiae munere sanctificandi*, nie jest dokładnym odzwierciedleniem wymagań postawionych w kan. 1055 i kan. 1057 KPK 1983 r., lecz zawiera pewne luki. Taka sytuacja jest jednak korzystna, gdyż prowadzi do nieustannego rozwoju nauki prawa kanonicznego zarówno w zakresie teorii prawa, jak i praktyki sądowej⁹⁷.

B. Zubert, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Księga IV. Uświęcające zadanie Kościoła*, t. III/2, dz. cyt., s. 304.

⁹⁴ Por. P. J. Viladrich, *Konsens małżeński. Sposoby prawnej oceny i interpretacji w kanonicznych procesach o stwierdzenie nieważności małżeństwa (kanony 1095–1107 KPK)*, dz. cyt., s. 391.

⁹⁵ Por. W. Góralski, E. Górecki, J. Krukowski, J. Krzywda, P. Majer, B. Zubert, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Księga IV. Uświęcające zadanie Kościoła*, t. III/2, dz. cyt., s. 305.

⁹⁶ Por. E. Szafronowski, *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. 4, Warszawa 1986, s. 105n; W. Góralski, E. Górecki, J. Krukowski, J. Krzywda, P. Majer, B. Zubert, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Księga IV. Uświęcające zadanie Kościoła*, t. III/2, dz. cyt., s. 304–305.

⁹⁷ Por. H. Reinhardt, *Nowe tendencje orzecznictwa kościelnego w zakresie zgody małżeńskiej ze szczególnym uwzględnieniem orzeczeń Oficjalatu w Münster*, w: *Przymierze małżeńskie*, red. W. Góralski i R. Sztymiler, Lublin 1993, s. 97.

W ramach prób wypełniania luk prawnych we współczesnej nauce prawa kanonicznego, gdy chodzi o kan. 1102 KPK 1983 r., zajęto się bardzo szczególną postacią warunku co do terażniejszości lub przeszłości, który został postawiony *implicite*. Z *warunkiem implicite* mamy wówczas do czynienia, kiedy nie jest on postawiony w sposób wyraźny, a wskazują na niego jedynie okoliczności, przy czym wiadome jest, iż jeden z partnerów ceni wyżej jakiś określony przymiot drugiej strony, niż samą osobę partnera i to w taki sposób, że gdyby wiedział, iż partnerowi brakuje tego przymiotu, nie zawarłby z nim małżeństwa⁹⁸. Warunek postawiony *implicite* skutkuje defektem zgody małżeńskiej wyrażonej przez nupturienta w sferze treści owej zgody. Mówiąc jeszcze precyzyjniej: w rozważnym przypadku mamy do czynienia z brakiem wiedzy nupturienta na temat pewnego przymiotu współpartnera, zaś w chwili zawierania małżeństwa, ale nie później, nupturientowi brakowało podstawowego rozeznania co do owego wymaganego przymiotu, z którego istnieniem związane jest wyrażenie przez niego zgody małżeńskiej. Przez to zgoda wyrażona jako bezwarunkowa, stała się *implicite* zgodą warunkową. Jeżeli faktyczne i konsekwentne zachowanie nupturienta po odkryciu fałszywości podstawy jego decyzji na małżeństwo dowodzi, że jego zgoda na małżeństwo była *implicite* związana z warunkiem, a więc nupturient chciał poślubić drugą stronę, z którą będzie mógł budować wspólnotę życia małżeńskiego i w innym wypadku nie wyraziłby zgody na małżeństwo, a ona nie spełnia tego wymogu ze względu na wspomniany przymiot, to mamy wtedy do czynienia z nieważnością małżeństwa z przyczyny postawionego *implicite*, ale niespełnionego warunku⁹⁹.

* * *

W artykule p.t. *Zgoda małżeńska wyrażona pod warunkiem, jako przyczyna nieważności małżeństwa w prawie Kościoła łacińskiego* – autor skoncentrował się na analizie warunkowej zgody małżeńskiej, która jest wadą zgody małżeńskiej ze strony woli. Gdy chodzi o genezę warunku

---

⁹⁸ Por. H. Reinhardt, *Nowe tendencje orzecznictwa kościelnego w zakresie zgody małżeńskiej ze szczególnym uwzględnieniem orzeczeń Oficjalatu w Münster*, dz. cyt., s. 101–103; P. J. Viladrich, *Konsens małżeński. Sposoby prawnej oceny i interpretacji w kanonicznych procesach o stwierdzenie nieważności małżeństwa (kanony 1095–1107 KPK)*, dz. cyt., s. 372; J. Hendriks, *Diritto matrimoniale. Commento ai canoni 1055–1165 del Codice di diritto canonico*, Milano 1999, s. 213.

⁹⁹ Por. H. Reinhardt, *Nowe tendencje orzecznictwa kościelnego w zakresie zgody małżeńskiej ze szczególnym uwzględnieniem orzeczeń Oficjalatu w Münster*, dz. cyt., s. 103.

w kanonicznym prawie małżeńskim, a więc o przyczyny, które miały wpływ na utworzenie i ukształtowanie się tej instytucji prawnej, to według jednych hipotez było to wynikiem recepcji warunku z prawa rzymskiego do systemu prawa kanonicznego. Inne teorie głoszą, że warunkowa zgoda małżeńska została wypracowana dopiero przez średniowieczną kanonistykę. Pierwsze normy w kościelnym prawie małżeńskim na temat warunku zapisane zostały w Dekrecie Gracjana i dotyczyły zaręczyn, natomiast nic nie wspominały o warunkowym małżeństwie, z czego można wnioskować, że nie dopuszczały do wyrażenia zgody małżeńskiej pod warunkiem. Dopiero Sicardus Cremonensis w dziele *Summa Decreti*, jakkolwiek nie uznawał możliwości zawarcia małżeństwa pod warunkiem, to jednak dopuścił na zasadzie wyjątku możliwość dołączenia *condicio religionis* w postaci „*jeżeli nie przystąpisz do religii chrześcijańskiej*” i w takiej sytuacji małżeństwo było nieważne, o ile warunek nie został spełniony. Kluczowe znaczenie dla rozwoju doktryny na temat warunku dołączonego do zgody małżeńskiej miały regulacje prawne zamieszczone w *Decretales Gregorii IX*. Normy tam zamieszczone stanowiły, że warunek niemoralny dołączony do kontraktu małżeńskiego nie unieważnia małżeństwa, ale sam jest nieważny. Dekretal papieża Aleksandra III *De illis* stanowił, iż warunek dotyczący przyszłości obowiązuje, natomiast warunek dotyczący teraźniejszości nie obowiązuje. Papież Urban III w dekretale *Super eo* opowiedział się za możliwością dodania warunku nazywanego „*jeżeli ojciec się zgodzi*” do zgody małżeńskiej, ze skutkiem zawieszającym, o ile warunek ów byłby godziwy. Innocenty III w dekretale *Per tuas nobis* nakreślił doktrynalne podstawy małżeństwa zawieranego pod warunkiem godziwym, zaś dekretal Grzegorza IX *Si conditiones* poświęcony został warunkowi niegodziwemu, niemożliwemu oraz przeciwko istocie małżeństwa. Według tego dekretalu warunek niegodziwy i niemożliwy, ale nieprzeciwny istocie małżeństwa należało uważać za niedodany, natomiast warunek przeciwko istocie małżeństwa obowiązywał i skutkował nieważnością małżeństwa. Systematyczny podział warunków na różne rodzaje oraz ich zdefiniowanie zawdzięczamy działającemu w pierwszej połowie XIX wieku kanonistce A. Raiffenstuelowi. Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r. warunkowej zgodzie małżeńskiej poświęcił kan. 1092, w którym unormowany został przypadek zgody małżeńskiej pod warunkiem dotyczącym przyszłości oraz przeszłości, lub teraźniejszości. Warunek odnoszący się do przyszłości, który nie był przeciwko istocie małżeństwa uważano za niedodany. Warunek przeciwny istocie małżeństwa wymierzony przeciwko *ius in corpus* albo przeciwko trwałości tego prawa, albo przeciwko jego jedności, lub przeciwko pierwszorzędnemu celowi małżeństwa skutkował nieważnością małżeństwa i był traktowany przez jurysprudencję nie jako warunek w sensie właściwym, ale w sensie analogicznym. Warunek godziwy dotyczący przyszłości zawieszal umowę małżeńską aż do czasu jego spełnienia się, czyli małżeństwo w okresie oczekiwania na

spełnienie warunku ani nie było ważne, ani nieważne. Warunek dotyczący przeszłości lub terażniejszości sprawiał, że małżeństwo było ważne albo nieważne od samego początku, w zależności od weryfikacji wymaganej w warunku okoliczności. Przemiany zachodzące w rozwijającej się dynamicznie społeczności kościelnej skłoniły do reformy prawa kanonicznego. W czasie prac nad rewizją Kodeksu, norma na temat warunkowej zgody małżeńskiej ewoluowała pod wpływem odnowionej nauki Soboru Watykańskiego II o zgodzie małżeńskiej oraz kan. 83 z Motu Proprio papieża Piusa XII *Crebrae allatae sunt*. W Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r. daleko idącej przemianie uległy unormowania na temat warunku dotyczącego przyszłości, dodanego do zgody małżeńskiej. Prawodawca nie dopuszcza do sytuacji, ażeby zgoda małżeńska pozostawała zawieszona. O ile Kodeks z 1917 r. dopuszczał możliwość zawarcia pod warunkiem godziwym dotyczącym przyszłości, to nowy Kodeks z 1983 r. stanowi, że nie można ważnie zawrzeć małżeństwa pod żadnym warunkiem dotyczącym przyszłości. Natomiast w Kodeksie Jana Pawła II utrzymana została dawna zasada prawna odnosząca się do warunku dotyczącego przeszłości lub terażniejszości. We współczesnej nauce prawa kanonicznego pojawiły się nowe trendy związane z rozumieniem warunkowej zgody małżeńskiej, chodzi mianowicie o tzw. warunek *implicite* co do terażniejszości lub przeszłości. Warunek taki nie jest wyraźnie postawiony, ale wskazują na niego okoliczności i łączy się on bardziej z jakimś przymiotem drugiego nupturienta, niż z jego osobą. Warunek taki skutkuje nieważnością małżeństwa.

Summary

CONDITIONAL MATRIMONIAL CONSENT AS THE REASON OF INVALIDITY OF MARRIAGE IN THE LAW OF THE LATIN CHURCH

The paper concerns one of the defects of the matrimonial consent. Firstly, the author analyzes the genesis of a condition. Secondly, he discusses the evolution of the norms on that manner, beginning with the *ius vetus*, through the 1917 Code, schemes developed during the work on the revision of the Code, to the norms on the conditional consent presented in the new Code of 1983. Moreover, he presents the most recent trends in the canonistics aiming at the development of the term: «implicitly stated condition».

Key words: condition, canonical marriage, defect of matrimonial consent, invalidity of marriage, evolution of norms

Słowa kluczowe: warunek, małżeństwo kanoniczne, wada zgody małżeńskiej, nieważność małżeństwa, ewolucja norm

Ks. dr Wojciech WĄSIK – ur. 13 VII 1967 r. w Gliwicach. Ukończył studia w WSD w Kielcach, z tytułem magistra teologii, a następnie studia specjalistyczne z zakresu prawa kanonicznego na KUL-u. Wiceoficjał Sądu Biskupiego w Kielcach i wykładowca prawa kanonicznego w WSD w Kielcach. Autor haseł z zakresu prawa kanonicznego w *Encyklopedii chrześcijaństwa* (Kielce 2000). Publikował swoje artykuły m.in. w pracy zbiorowej *Wiara i Rozum* (Kielce 2001), w „Kieleckich Studiach Teologicznych”, „Kieleckim Przeglądzie Diecezjalnym” oraz „Obecnym”.